

Ειδικό άρθρο Special article

Τι μπορεί να είναι τα qualia; Οι απόψεις των μονιστών

Μ. Λειβαδίτης

Τμήμα Ιατρικής, Καθηγητής Κοινωνικής Ψυχιατρικής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Αλεξανδρούπολη, Θράκη

Ψυχιατρική 2012, 23:231–244

Οι φαινόμενες ιδιότητες, οι οποίες ονομάζονται και qualia (δηλαδή, οι ποιότητες των ανθρώπινων εμπειριών π.χ. η αίσθηση του κόκκινου ή του αλμυρού ή του πόνου, καθεαυτές) δημιουργούν ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα για τη φιλοσοφία. Υποστηρίζεται ότι οι φαινόμενες ιδιότητες διαφέρουν ριζικά από τις φυσικές: Είναι αποκλειστικά ενύπαρκτες (η ιδιαιτερότητά τους περιορίζεται εντός των ορίων της ύπαρξής τους), εξαρτώνται από τη νόηση, είναι προσιτές μόνο στην ενδοσκοπική, ιδιωτική, επίγνωση και είναι αδιαμφισβήτητες υπό την έννοια ότι η εμπειρία ενός quale ταυτίζεται με την ύπαρξή του. Αντίθετα, οι φυσικές ιδιότητες είναι διαθετικές (η ιδιαιτερότητά τους προσδιορίζεται από τις αιτιώδεις συνέπειές της), υπάρχουν ανεξάρτητα από τη νόηση, είναι προσιτές στη δημόσια παρατήρηση και υπόκεινται σε επαλήθευση ή διάψευση. Ο τομέας της φιλοσοφίας που ονομάζεται φιλοσοφία του νου ασχολείται συστηματικά με τα qualia. Στο παρόν κείμενο παρουσιάζονται και συζητούνται μερικές από τις κυριότερες μονιστικές φιλοσοφικές απόψεις γύρω από αυτό το θέμα. Οι μονιστικές απόψεις έχουν ως βασικό κοινό χαρακτηριστικό ότι (σε αντιπαράθεση προς τον δυισμό) πρεσβεύουν ότι στον κόσμο μας δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν δύο ριζικά διαφορετικές μεταξύ τους θεμελιώδεις κατηγορίες οντοτήτων. Συνεπώς, είτε υπάρχουν μόνο οι φυσικές ιδιότητες είτε υπάρχουν μόνο οι φαινόμενες ιδιότητες. Οι μονιστικές θεωρίες που υποστηρίζουν ότι οι ιδιότητες που υπάρχουν στον κόσμο μας είναι ή ανάγονται σε φυσικές ιδιότητες ονομάζονται φυσικαλισμός (ή κατά παλαιότερη ορολογία υλισμός). Οι μονιστικές θεωρίες που υποστηρίζουν ότι όλες οι ιδιότητες που υπάρχουν στον κόσμο μας είναι ή ανάγονται σε φαινόμενες ιδιότητες ονομάζονται φαινομεναλισμός. Τα κυριότερα επιχειρήματα υπέρ του φυσικαλισμού είναι η επιστημονική αρχή της αιτιώδους κλειστότητας του σύμπαντος (κάθε συμβάν έχει ως αιτία ένα άλλο φυσικό συμβάν), καθώς και η εξάρτηση κάθε καλά μελετημένου νοητικού φαινομένου από φυσικά φαινόμενα, όπως η λειτουργία του νευρικού συστήματος. Εναντίον του φυσικαλισμού προβάλλονται νοητικά πειράματα (π.χ. πειράματα που αφορούν σε φιλοσοφικά ζόμπι) που τείνουν να καταδείξουν ότι τα qualia δεν είναι αναγώγιμα σε φυσικές ιδιότητες. Κυριότερες εκδοχές του φυσικαλισμού είναι ο ελιμινατιβισμός, οι θεωρίες της ταυτότητας, ο λειτουργισμός (συναρτησιοκρατία), η αναπαραστασιοκρατία. Το κυριότερο επιχειρήμα υπέρ του φαινομεναλισμού είναι ότι όλες οι φυσι-

κές ιδιότητες και οι φυσικές γνώσεις, επίσης, ανάγονται σε και προέρχονται από εμπειρίες. Εναντίον του φαινομεναλισμού προβάλλεται η ένσταση ότι ο κόσμος μας περιέχει φυσικές χωροχρονικές περιοχές, οι οποίες είναι απρόσιτες στην εμπειρία (π.χ. ο μικρόκοσμος της ατομικής φυσικής, ο κόσμος πριν υπάρξουν σε αυτόν νοήμονα όντα). Όμως, ορισμένοι φαινομεναλιστές απαντούν ότι οι φαινόμενες ιδιότητες διακρίνονται σε πραγματικές (βιωμένες εμπειρίες) και σε δυνητικά πραγματικές (τι θα αντιλαμβανόταν κανείς αν μπορούσε να παρατηρήσει την τάδε ή τη δείνα περιοχή του χωροχρόνου). Σύμφωνα με μια τρίτη, αγνωστικιστική άποψη, η οποία ονομάζεται μυστηριανισμός, ο ανθρώπινος νους δεν έχει την ικανότητα να γεφυρώσει το εξηγητικό χάσμα ανάμεσα στις φυσικές και στις φαινόμενες ιδιότητες. Πολλοί αντίπαλοι του μυστηριανισμού επικαλούνται την ιστορικά τεκμηριωμένη δυνατότητα του ανθρώπινου νου να εξιχνιάζει με την επιστημονική γνώση και με τον φυσικό φιλοσοφικό στοχασμό πολλά δυσεπίλυτα προβλήματα του κόσμου μας.

Λέξεις ευρητηρίου: Qualia, μονισμός, δυισμός, φυσικαλισμός, φαινομεναλισμός, μυστηριανισμός, ελιμινατιβισμός.

Εισαγωγή

Η δημιουργία εμπειριών είναι ένα από τα γνωρίσματα της ανθρώπινης νόησης. Αυτές, όπως τουλάχιστον δείχνει η ενδοσκόπηση, αποτελούνται από επαναλαμβανόμενες, στο πλαίσιο της συνειδησιακής ροής, βιωματικές (*experiential*) ποιότητες όπως π.χ. η αίσθηση πόνου, η οπτική εικόνα που αντιστοιχεί στο ερυθρό ή στο πράσινο χρώμα, ο ήχος μιας μελωδίας, η γεύση της αλμυρότητας ή/και η απρόσιτη στον άνθρωπο αίσθηση η οποία δημιουργείται σε μια νυχτερίδα όταν αντιλαμβάνεται στο περιβάλλον της υπερήχους.¹ Οι εμπειρικές ποιότητες στη φιλοσοφική ορολογία αποκαλούνται *φαινόμενες ιδιότητες* (*phenomenal properties*) ή *qualia* (ενικός: *quale*). Ο τελευταίος αυτός όρος αδρά σημαίνει *το πώς είναι καθαυτή* μια εμπειρία.

Τα qualia είναι ιδιόμορφα και μάλλον μυστηριώδη, από οντολογικής απόψεως, αντικείμενα. Με βάση τη συνήθη αντίληψη του μέσου ανθρώπου γι' αυτά, κύρια χαρακτηριστικά τους θεωρούνται τα εξής: (α) Είναι *εγγενή* (*intrinsic*), δηλαδή η ιδιαιτερότητα της υπόστασης κάθε quale περιορίζεται αποκλειστικά μέσα στο πλαίσιο της ύπαρξής του (π.χ. η ποιότητα της αίσθησης του πράσινου υπάρχει μόνο μέσα στο πλαίσιο κάθε εμπειρίας αυτού του χρώματος). (β) Είναι εξαρτημένα από τη νόηση, *μη φυσικά αντικείμενα*. (γ) Είναι *άμεσα* προσιτά στην *ιδιωτική* μόνο *επίγνωση*. Εξαιτίας του άμεσου χαρακτήρα της επίγνωσής τους, είναι *αδιάψευστα* π.χ. αν κάποιος νιώθει έναν πόνο, δεν είναι δυνατόν, να μην υπάρχει αυτός ο πόνος. Εξαιτίας του ιδιωτικού τους χαρακτήρα τα qualia *δεν είναι αναπαραστάσιμα*, υπό την έννοια ότι

δεν μπορεί κάποιος να παραστήσει σε έναν εκ γενετής τυφλό πώς είναι η αίσθηση την οποία δημιουργεί το πράσινο ή το ερυθρό χρώμα.²

Σύμφωνα με τον ανωτέρω κατάλογο γνωρισμάτων, τα qualia είναι ιδιότητες *ετερογενείς* ως προς τις φυσικές ιδιότητες. Αυτές οι τελευταίες (π.χ. η μάζα, το ηλεκτρικό φορτίο, η κίνηση) είναι πρωτίστως *διαθετικές* (*dispositional*, δηλαδή προσδιορίζονται από τις αιτιώδεις επιδράσεις που ασκούν και όχι από τα ενύπαρκτα χαρακτηριστικά τους), *είναι ανεξάρτητες από τη νόηση*, προσφέρονται στη *δημόσια* παρατήρηση και *επίγνωση*, υπόκεινται σε *διάψευση* (δηλαδή οι προτάσεις που αναφέρονται σε αυτές μπορεί να είναι αληθείς ή ψευδείς).

Ο ανωτέρω προσδιορισμός των γνωρισμάτων των qualia είναι φιλοσοφικά δεσμευτικός. Όποιος εκκινεί από έναν τέτοιο προσδιορισμό οφείλει είτε να απορρίψει εντελώς την παρουσία των qualia στον κόσμο μας, είτε να απορρίψει τον φυσικαλισμό, δηλαδή τη θεωρία ότι στον κόσμο μας υπάρχουν μόνο φυσικές οντότητες. Για τον λόγο αυτόν είναι προτιμότερος ένας (όσο το δυνατόν) λιγότερο περιοριστικός αρχικός ορισμός των qualia, όπως π.χ. ο ακόλουθος: Σε όλες τις γλώσσες υπάρχουν λέξεις που αναφέρονται σε εκφάνσεις της επίγνωσης του κόσμου από τον άνθρωπο (π.χ. στην ελληνική γλώσσα οι λέξεις «χαρά», «πόνος», «ερυθρότητα», «αλμυρό» κ.ο.κ.). Qualia είναι τα αντικείμενα (ασχέτως του αν είναι πραγματικά ή μη πραγματικά, φυσικά ή μη φυσικά), στα οποία αναφέρονται λέξεις, όπως οι ανωτέρω.

Τα qualia, όπως και αν προσδιοριστούν, δημιουργούν δυσεπίλυτα οντολογικά προβλήματα τα οποία απασχολούν την ανθρώπινη σκέψη επί χιλιετίες.

Υπάρχουν πράγματι αντικείμενα με (κάποια από) τα γνωρίσματα που αποδίδονται στα qualia; Πώς συνδέονται αυτά με τα υπόλοιπα αντικείμενα που υπάρχουν στον κόσμο μας; Αν (όπως οι περισσότεροι συμφωνούν) τα qualia είναι ιδιότητες, ποια αντικείμενα είναι φορείς αυτών των ιδιοτήτων (δηλαδή, κατά τη φιλοσοφική ορολογία, *εκπαραδειγματοποιούν* –exemplify– π.χ. την ερυθρότητα ή τον πόνο ή τη δίψα κ.ο.κ.); Το παρόν κείμενο ανασκόπησης φιλοδοξεί να παρουσιάσει συνοπτικά μία κατηγορία απόψεων, διαφορετικών μεταξύ τους, που έχουν διατυπωθεί (ιδίως κατά τον 20ό αιώνα, στο πλαίσιο του φιλοσοφικού κλάδου που ονομάζεται *φιλοσοφία του νου* – philosophy of mind) σχετικά με αυτό το ζήτημα καθώς και ορισμένα από τα επιχειρήματα υπέρ ή κατά αυτών των απόψεων. Συγκεκριμένα παρουσιάζονται οι *μονιστικές* απόψεις (βλ. κατωτέρω) που εδράζονται στη θέση ότι δεν είναι λογικά ανεκτό να υπάρχουν στον ίδιο κόσμο (συνεπώς, να συνδέονται κάπως μεταξύ τους) ανόμοια μεταξύ τους αντικείμενα.

Μονιστικές και δειστικές προσεγγίσεις

Ο κόσμος μας μπορεί να αποτελείται από *φυσικά* και από *μη φυσικά* αντικείμενα. Στην πρώτη κατηγορία υπάγονται αυτά με τα οποία ασχολούνται (ή μπορεί να ασχοληθούν, όταν τα ανακαλύψουν) οι φυσικές επιστήμες. Στην ίδια κατηγορία, σύμφωνα με αρκετούς στοχαστές, υπάγονται σε τελική ανάλυση και όσα αντικείμενα είναι *αναγώγιμα* (reducible) στα προηγούμενα. Σε αυτό το κείμενο ο όρος *αναγωγή* (reduction) ερμηνεύεται ως εξής: Ένα αντικείμενο ανάγεται σε ένα άλλο θεμελιωδέστερο αν η παρουσία και οι συνέπειες της παρουσίας του πρώτου *εξηγούνται πλήρως* από την παρουσία και τις συνέπειες της παρουσίας του δεύτερου. Αναγώγιμα σε φυσικά (επομένως, υπό την ευρεία έννοια, φυσικά) θεωρούνται από τους αναγωγιστές πολλά από τα αντικείμενα με τα οποία ασχολούνται οι επιστήμες του ανθρώπου π.χ. η κοινωνιολογία, η γλωσσολογία, οι νομικές επιστήμες, η ψυχολογία. Για παράδειγμα, μια σκέψη ή τα qualia που απαρτίζουν ένα όνειρο, μια πράξη συλλογικής πολιτικής διαμαρτυρίας, μια νομική ρύθμιση μπορεί να είναι πλήρως αναγώγιμες σε περίπλοκους συνδυασμούς κινήσεων και διευθετήσεων φυσικών σωμάτων και σωματιδίων.

Στα μη φυσικά αντικείμενα υπάγονται: (α) Σύνθετες ψυχονητικές οντότητες, όπως ο Θεός, τα πνεύματα,

οι ψυχές των ανθρώπων σύμφωνα με την καρτεσιανή αντίληψη γι' αυτές. Για τις οντότητες αυτές και για τις διαφωνίες περί το αν είναι ή όχι πραγματικές δεν γίνεται περαιτέρω λόγος σε αυτό το κείμενο το οποίο, όπως αναφέρθηκε, επικεντρώνεται στα qualia. (β) Σύμφωνα με αρκετούς στοχαστές, οι φαινόμενες ιδιότητες, δηλαδή τα qualia.

Με βάση την ανωτέρω διάκριση (φυσικά–μη φυσικά αντικείμενα) οι μεταφυσικές απόψεις για τον κόσμο μας διακρίνονται σε *μονιστικές* και *δειστικές*. Όσες μονιστικές προσεγγίσεις αποδέχονται ότι στον κόσμο μας υπάρχουν μόνο φυσικά αντικείμενα αποκαλούνται *φυσικαλισμός* (physicalism) ή κατά παλαιότερη ορολογία, με παραπλήσιο νόημα, *υλισμός* (materialism). Οι μονιστικές θεωρίες που υποστηρίζουν ότι στον κόσμο μας υπάρχουν μόνο *qualia* (επομένως, ότι τα φυσικά αντικείμενα δεν είναι πραγματικά) αποκαλούνται *φαινομεναλισμός* (phenomenalism). Οι δειστικές απόψεις υποστηρίζουν ότι στον κόσμο μας υπάρχουν και φυσικά και μη φυσικά αντικείμενα που αποκαλούνται qualia. Όπως αναφέρθηκε ήδη, το παρόν κείμενο ασχολείται κυρίως με τις μονιστικές θεωρίες.

Η εξάρτηση των qualia από φυσικές καταστάσεις

Όλες σχεδόν οι φυσικαλιστικές θεωρίες (εξαιρέση: οι ελιμινατιβιστικές – βλ. κατωτέρω) καθώς και αρκετές δειστικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι τα qualia *εξαρτώνται* οντολογικά από φυσικές διαδικασίες, ιδιότητες ή καταστάσεις (στο κείμενο που ακολουθεί, χάρην συντομίας, γίνεται λόγος μόνο για φυσικές ιδιότητες). Πρόκειται, κατά βάση τουλάχιστον, για ιδιότητες του λειτουργούντος εγκεφάλου των ανθρώπων ή (πιθανώς) και άλλων ζωικών ειδών.

Η ύπαρξη της ανωτέρω σχέσης εξάρτησης τεκμηριώνεται από δεδομένα της εμπειρικής παρατήρησης και της επιστημονικής έρευνας: (α) Σύμφωνα με μια ευρέως αποδεκτή επιστημονική αρχή η οποία αποκαλείται *αιτιώδης περίφραξη του σύμπαντος* (causal closure of the universe) κάθε συμβάν στον κόσμο μας έχει μια *επαρκή* για την πρόκλησή του *φυσική αιτία*.³ (β) Πολυάριθμα ευρήματα της νευροεπιστημονικής έρευνας καταδεικνύουν ότι το περιεχόμενο της συνειδησιακής ροής *συσχετίζεται και συμμεταβάλλεται συστηματικά* με τη λειτουργία του εγκεφάλου. Για παράδειγμα, η διέγερση ή η βλάβη συγκεκριμένων

νευρωνικών κέντρων ή οδών προκαλούν αντίστοιχα την εμφάνιση συγκεκριμένων μορφών εμπειρίας ή ανάλογων και ειδικών προς τη βλάβη αντιληπτικών και άλλων ελλειμμάτων.

Στο πλαίσιο της αναλυτικής φιλοσοφίας η σχέση εξάρτησης των *qualia* από τις φυσικές ιδιότητες, χαρακτηρίζεται και ως σχέση *επιγένεσης* (*supervenience*).⁴ Υπάρχουν οι εξής κύριες εκδοχές επιγένεσης-εξάρτησης. Κάτι εξαρτάται από κάτι άλλο και επιγίνεται επί αυτού, αν διαζευκτικά: (α) Είναι, λογικά ή μεταφυσικά, αναγκαίο επακόλουθό του (δηλαδή υπάρχει κατά λογική ή μεταφυσική αναγκαιότητα, όποτε υπάρχει το δεύτερο). Για παράδειγμα, είναι λογικά αναγκαίο το ότι το 3 είναι μεγαλύτερο του 2 και μεταφυσικά αναγκαίο (μη υποκείμενο σε περαιτέρω ανάλυση) το ότι τα σώματα με μάζα ασκούν αμοιβαία βαρυτικές δυνάμεις. (β) Είναι νομολογικά επακόλουθό του (δηλαδή, κάποιος αιτιώδης νόμος που ισχύει στον κόσμο μας συνδέει αιτιωδώς το μεν με το δε).

Αν τα *qualia* επιγίνονται των φυσικών ιδιοτήτων, κατά την πρώτη από τις ανωτέρω εκδοχές, αν π.χ. συνιστούν λογικά αναγκαία συνέπεια ορισμένων καταστάσεων του εγκεφάλου, τότε υφίσταται μεταξύ τους σχέση αναγωγής και ο κόσμος μας είναι τελεσιδικα φυσικαλιστικός. Αν όμως ισχύει η δεύτερη εκδοχή επιγένεσης, ο κόσμος μας μπορεί να είναι δυιστικός. Για παράδειγμα, ένας δυιστής μπορεί να πρεσβεύει ότι *ψυχοφυσικοί νόμοι* οδηγούν στην *ανάδυση* (*emergence*) νέων, εξαρτημένων μεν από φυσικές ιδιότητες, εντούτοις οντολογικά αυτοτελών, μη φυσικών, ψυχονοητικών αντικειμένων και ιδιοτήτων, όπως τα *qualia*.⁵

Οι δυιστές (ακόμα και όσοι από αυτούς πρεσβεύουν κάποια σχέση νομολογικής επιγένεσης) ενίστανται εναντίον της αναγωγής των *qualia* σε φυσικές καταστάσεις. Οι ενστάσεις τους εδράζονται κυρίως στο ότι, όπως *ενδοσκοπικά* τεκμηριώνεται, ακόμα και αν τα *qualia* εξαρτώνται αιτιωδώς από φυσικές ιδιότητες, αυτά συνιστούν αυτοτελείς ποιότητες των οποίων η υπόσταση δεν μπορεί να απορροφηθεί από τις θεωρούμενες ως υποκείμενες αυτών φυσικές καταστάσεις. Περαιτέρω, προς επίρρωση της αντιαναγωγικής θέσης τους, επικαλούνται κάποια *νοητικά πειράματα* τα οποία παρουσιάζονται στα επόμενα δύο κεφάλαια μαζί με μερικά από τα επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα που αναπτύχθηκαν σχετικά με αυτά τα πειράματα.

Φιλοσοφικά ζόμπι και ανεστραμμένα χρωματικά φάσματα

Αν μια δήλωση δεν είναι λογικά αντιφατική, τότε είναι δυνατόν (*possibly*) αληθής, δηλαδή δεν είναι, πέραν πάσης αμφισβήτησης, ψευδής. Για παράδειγμα η δήλωση «υπάρχουν νοήμονα όντα με 100 χέρια» δεν περιέχει κάποια λογική αντίφαση: Επομένως, ακόμα και αν, όπως όλα όσα γνωρίζουμε δείχνουν, στη γη δεν υπήρξαν εκατόχειρες, μπορεί αυτοί να υπάρχουν σε άλλους γαλαξίες ή σε άλλους δυνατούς κόσμους (*possible worlds*).

Το ίδιο ισχύει και για τα *φιλοσοφικά ζόμπι*⁶ (νοήμονα όντα που δεν βιώνουν εμπειρίες) ή για ανθρώπους με *ανεστραμμένο φάσμα χρωματικής αντίληψης*,⁷ που βλέπουν κόκκινο (ή κίτρινο) ό,τι οι συνήθεις άνθρωποι βλέπουν, αντίστοιχα, πράσινο (ή μπλε).

Δεν φαίνεται να ενέχει καμιά λογική αντίφαση η υπόθεση ότι (είναι πιθανόν να) υπάρχει, πέρα από τον δικό μας, ένας άλλος κόσμος *όμοιος* από *φυσικής απόψεως*, ακόμα και ως προς τις απειροελάχιστες λεπτομέρειες με τον δικό μας, ο οποίος κατοικείται από ζόμπι ή από άτομα με ανεστραμμένο φάσμα χρωματικής αντίληψης. Το *φυσικό αντίγραφο* καθενός πραγματικού ανθρώπου το οποίο ζει σε αυτόν τον λογικά δυνατό κόσμο είτε δεν βιώνει καμιά εμπειρία (αν είναι ζόμπι) είτε βιώνει μια πράσινη εμπειρία (αν έχει ανεστραμμένη αντίληψη χρωμάτων), όταν, υπό εντελώς όμοιες φυσικές περιστάσεις, το αντίγραφό του στον δικό μας κόσμο (π.χ. ο συγγραφέας ή ο αναγνώστης αυτού του κειμένου) κοιτάζει μια κόκκινη ντομάτα. Επομένως, καταλήγει το δυιστικό επιχειρήμα, η ίδια ακριβώς φυσική κατάσταση *δεν συνεπάγεται κατά λογική ή μεταφυσική αναγκαιότητα τα ίδια qualia*, συνεπώς τα *qualia* δεν είναι αναγωγίμα σε φυσικές καταστάσεις.

Ορισμένα φυσικαλιστικά αντεπιχειρήματα αμφισβητούν το ότι είναι (λογικά ή μεταφυσικά) δυνατόν να υπάρχουν τα αντικείμενα που περιγράφονται στα ανωτέρω νοητικά πειράματα (π.χ. ζόμπι, πιστά φυσικά αντίγραφα πραγματικών ανθρώπων).^{8,9} Μπορεί να λείπουν οι γνώσεις οι οποίες θα καθιστούσαν την ύπαρξή τους αντιφατική. Ομοίως, ένα ταξίδι, διάρκειας 10 ετών με διαστημόπλοιο, από τη Γη στην Ανδρομέδα δεν φαίνεται, εκ πρώτης όψεως, λογικά αντιφατικό, αλλά είναι για όσους γνωρίζουν ότι σύμφωνα με την ειδική θεωρία της σχετικότητας, κανένα

αντικείμενο δεν είναι δυνατόν να κινηθεί με ταχύτητα μεγαλύτερη αυτής του φωτός.

Κατά τους φυσικαλιστές όποιος, για να τεκμηριώσει μια άποψή του, επικαλείται απρόσιτες στον εμπειρικό έλεγχο καταστάσεις, όπως ζόμπι και άτομα με ανεστραμμένα qualia που να είναι φυσικά αντίγραφα «κανονικών» ανθρώπων *φέρει το βάρος της πλήρους απόδειξης* ότι οι καταστάσεις αυτές είναι δυνατόν να υπάρχουν. Εφόσον δεν παρέχεται τέτοιου βαθμού απόδειξη, τα σχετικά επιχειρήματα έχουν κατά τους επικριτές τους περιορισμένη εγκυρότητα.

Το εκ της γνώσεως επιχειρήμα (knowledge argument)

Το αντιφυσικαλιστικό αυτό επιχειρήμα εδράζεται στον ακόλουθο συλλογισμό: Υπάρχουν γνώσεις για τον κόσμο μας τις οποίες οι φυσικές επιστήμες *είναι αδύνατον να ανακαλύψουν*. Άρα στον κόσμο μας υπάρχουν και μη φυσικά αντικείμενα. Η πρώτη από τις προτάσεις αυτού του συλλογισμού τεκμηριώνεται με το ακόλουθο νοητικό πείραμα.¹⁰

Η Μαίρη είναι μια επιστήμων η οποία έχει πλήρη φυσική γνώση για τα χρώματα (γνωρίζει όλα όσα η φυσική και οι νευροεπιστήμες μπορούν να ανακαλύψουν για τα χρώματα και τις επιδράσεις που αυτά ασκούν στα αισθητήρια όργανα, στον εγκέφαλο, στη συμπεριφορά). Εντούτοις, η Μαίρη ζει εκ γενετής μέσα σε ένα δωμάτιο κατάλληλα διαρρυθμισμένο, ώστε όλα μέσα σε αυτό να φαίνονται ασπρόμαυρα. Όταν βγαίνει για πρώτη φορά έξω από αυτό το δωμάτιο ανακαλύπτει το *πώς είναι* κάτι που είναι κόκκινο, πράσινο, κίτρινο κ.ο.κ. Δηλαδή, αποκτά μια *νέα γνώση*, την οποία αν και κάτοχος κάθε φυσικής γνώσης, δεν κατείχε. Συνεπώς, τα qualia τα οποία αφορούν σε χρώματα είναι μη φυσικά αντικείμενα.

Ορισμένα φυσικαλιστικά αντεπιχειρήματα αμφισβητούν το ότι η Μαίρη μπορούσε να έχει πλήρη φυσική γνώση των χρωμάτων πριν βγει από το δωμάτιό της.¹¹ Η φυσική γνώση ενός αντικειμένου δεν εξαντλείται σε ένα σύνολο προτάσεων (όσο πλήρες και αν είναι αυτό) αλλά περιλαμβάνει και τη γνώση που δημιουργείται από την *άμεση εμπειρική παρατήρηση*. Έξω από το δωμάτιο, οι αμφιβληστροειδείς και κατ'επέκταση ο εγκέφαλος της Μαίρης εκτέθηκαν σε καινοφανείς (π.χ. ηλεκτρομαγνητικές) επιδράσεις οι οποίες δημιούργησαν νέες νευρωνικές διασυνδέσεις

και νευρωνικές λειτουργικές μονάδες. Αυτή η νέα κατάσταση του εγκεφάλου της Μαίρης περιέχει μια νέα φυσική γνώση για τα χρώματα που υπάρχουν στον κόσμο.

Όσοι φυσικαλιστές έχουν μια πλέον περιοριστική αντίληψη για τη γνώση (π.χ. θεωρούν ότι αυτή αφορά μόνο σε γεγονότα –*facts*– άρα οι γνώσεις αντιστοιχούν μόνο σε προτάσεις) υποστηρίζουν ότι η Μαίρη, όταν είδε για πρώτη φορά τα χρώματα, δεν απέκτησε κάποια νέα γνώση αλλά μόνο *νέες δεξιότητες* (π.χ. τη δεξιότητα να διακρίνει αντιληπτικά ένα κόκκινο αντικείμενο, να φαντάζεται πράσινα αντικείμενα κ.ο.κ.).¹²

Ορισμένοι προβάλλουν μια ακόμα ριζικότερη αντίρρηση, η οποία ελαχιστοποιεί τις μεταβολές στις γνώσεις αλλά και στον εγκέφαλο της Μαίρης μετά την έξοδό της από το δωμάτιο. Υποστηρίζουν ότι αυτή, αν όντως είχε πλήρη φυσική γνώση των χρωμάτων, θα είχε φανταστεί το *πώς είναι* καθένα από αυτά, πριν τα παρατηρήσει άμεσα. Για παράδειγμα, όταν αντίκριζε για πρώτη φορά, έξω από το δωμάτιό της, μια ώριμη ντομάτα δεν θα εκπλησσόταν αλλά θα σκεφτόταν «να που τα κόκκινα αντικείμενα υπό φυσικό φως φαίνονται όπως ακριβώς νόμιζα».¹³

Εξαλειπτισμός (eliminativism)

Ο λατινογενής όρος “elimination” μπορεί να μεταφραστεί ως *εξάλειψη*. Η πλέον ακραιφνής από τις μονιστικές, φυσικαλιστικές προσεγγίσεις, ο ελιμινατιβισμός, πρεσβεύει ότι: (α) Στον κόσμο μας δεν υπάρχουν qualia, αν με αυτόν τον όρο εννοούμε κάποια αντικείμενα που είναι ενύπαρκτα, μη φυσικά, προϊόντα της νόησης, προσιτά στην άμεση ιδιωτική επίγνωση. (β) Οι περισσότερες, αν όχι όλες, οι έννοιες στις οποίες παραπέμπουν οι λέξεις που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν qualia (π.χ. οι λέξεις «πόνος», «χαρά», «ερυθρότητα», «άρωμα ρόδου» κ.ο.κ.) δεν αντιστοιχούν σε, ούτε ανάγονται σε, *πραγματικά* αντικείμενα.

Σύμφωνα με τους εξαλειπτιστές, τα περισσότερα τουλάχιστον από τα qualia αντιστοιχούν σε έννοιες *ψευδοεπιστημονικές* (όπως οι νεράιδες, τα πνεύματα, τα μαγνητικά ρευστά, η ζωική ορμή). Το ίδιο, κατά τους ελιμινατιβιστές, μπορεί να ισχύει και για πολλές άλλες έννοιες που χρησιμοποιεί η δημώδης (folk) αλλά και η επιστημονική ψυχολογία, όπως οι πεποιθή-

σεις (beliefs) ή οι επιθυμίες. Οι ανωτέρω *ψυχολογικές έννοιες* δημιουργήθηκαν και χρησιμοποιούνται χωρίς να έχουν υποστεί επαρκή επιστημονικό έλεγχο, αποτελούν δε μια πανάρχαια *εμπειρική θεωρία* για τον ανθρώπινο νου. Είναι πιθανόν ότι καθώς οι νευροεπιστήμες θα εξελίσσονται, θα αποκαλυφθεί ότι πολλές από αυτές τις έννοιες δεν καταδεικνύουν πραγματικά αντικείμενα και έτσι αυτές θα εξαλειφθούν από το επιστημονικό λεξιλόγιο.¹⁴

Αρκετά εξαλειπτικά επιχειρήματα στρέφονται εναντίον του ενύπαρκτου χαρακτήρα των εμπειριών.^{15,16} Στηριζόμενοι στην ενδοσκόπηση, οι άνθρωποι πιστεύουν ότι ο πόνος εμπεριέχει ως εγγενές συστατικό την αίσθηση δυσφορίας. Εντούτοις, υπάρχει μια σπάνια κλινική κατάσταση η οποία ονομάζεται *ασυμβολία πόνου*. Το άτομο που βρίσκεται σε αυτήν την κατάσταση αναφέρει ότι πονά χωρίς να δυσφορεί. Επομένως, καταλήγει το επιχείρημα, ο πόνος δεν συνιστά μια ενύπαρκτη εμπειρική ποιότητα. Εναντίον αυτού του επιχειρήματος προβάλλεται το αντεπιχείρημα ότι η εμπειρία την οποία οι άνθρωποι υπό τις συνήθεις συνθήκες αποκαλούν πόνο μπορεί να είναι *εγγενώς σύνθετη*, δηλαδή να περιέχει αφενός την ποιότητα της δυσφορίας, αφετέρου άλλες περισσότερο δυσπερίγραπτες ποιότητες.

Ένα άλλο εξαλειπτικό επιχείρημα εδράζεται στη διάκριση ανάμεσα σε μια αντιληπτική εμπειρία και στην επίγνωση ή στην ανάμνησή της. Κάθε ενδόμυχη ανάμνηση μιας παρελθούσας αντιληπτικής εμπειρίας και/ή κάθε ρητή δήλωση σχετικά με μια παρούσα εμπειρία είναι το αποτέλεσμα μιας ιδιαίτερης νοητικής-εγκεφαλικής διαδικασίας η οποία είναι *διαφορετική* από την πρωταρχική διαδικασία που υποτίθεται ότι δημιούργησε την αντιληπτική εμπειρία. Επομένως, όταν κάποιος σκέπτεται ή δηλώνει «τώρα βιώθω πόνο» ή «πριν λίγο ένιωσα πόνο» μπορεί να σφάλει, χωρίς αυτό να είναι δυνατόν να ελεγχθεί αντικειμενικά. Συνεπώς, δεν υπάρχουν αδιαμφισβήτητες ψυχολογικές ποιότητες, αλλά μόνο πεποιθήσεις για *qualia* οι οποίες δεν είναι δυνατόν να επαληθευτούν ή να διαψευστούν.

Στα ανωτέρω οι δειστές ανταπαντούν ότι η *ενδοσκοπική πρόσβαση* του ατόμου στο «εδώ και τώρα» της συνειδησιακής του ροής συνιστά, ιδιότυπο μιν, όμως πολύ ισχυρό τεκμήριο ότι οι βιούμενες εμπειρίες όντως υπάρχουν. Επιπλέον, επισημαίνουν ότι οποιαδήποτε, ακόμα και η πλέον αυστηρή, αντι-

κειμενική επιστημονική τεκμηρίωση ενός γεγονότος στηρίζεται στην επίγνωση που δημιουργεί η ενδοσκόπηση. Για παράδειγμα, τα καταγραφόμενα και ανακινούμενα αποτελέσματα ενός πειράματος προέρχονται από το ότι ο ερευνητής, *είδε* την ένδειξη ενός οργάνου μέτρησης ή *άκουσε* την απάντηση ενός πειραματικού υποκειμένου κ.ο.κ. Από την άλλη πλευρά, οι εξαλειπτιστές επιμένουν ότι η *ενδοσκοπικά δημιουργούμενη βεβαιότητα* όσον αφορά στην ύπαρξη ενύπαρκτων *qualia* αποτελεί μια *αυθόρμητη, αυθαίρετη πεποίθηση* του μέσου ανθρώπου. Στο παρελθόν πολλά από όσα οι άνθρωποι θεωρούσαν προφανή (π.χ. το ότι η γη δεν κινείται, το ότι ο χώρος δεν έχει καμιά σχέση συνύφανσης με τον χρόνο), ανατράπηκαν. Τούτου δοθέντος, θα πρέπει να προτιμώνται οι φιλοσοφικές θεωρίες οι οποίες με τίμημα το ότι αντιτίθενται σε ό,τι θεωρείται προφανές, είναι απλές, συμβατές με τα επιστημονικά δεδομένα και αποφεύγουν τις πολλές αυθαίρετες μεταφυσικές προϋποθέσεις ή/και τις αντιφάσεις που κατά τους εξαλειπτιστές υπάρχουν στις δειστικές, αλλά ως έναν βαθμό και στις άλλες φυσικαλιστικές, προσεγγίσεις.

Οι θεωρίες της ταυτότητας (identity theories)

Όσοι φυσικαλιστές δεν είναι ελιμινατιβιστές, αποδέχονται ότι τα *qualia* είναι *πραγματικά* αντικείμενα (δηλαδή αποτελούν τμήματα του κόσμου μας), υποστηρίζουν, όμως, είτε ότι τα *qualia* *ανάγονται* σε φυσικά αντικείμενα είτε ότι όχι μόνο *ανάγονται* αλλά και *ταυτίζονται* με φυσικά αντικείμενα.^{17,18} Σύμφωνα με αυτήν την τελευταία εκδοχή, όπως οι γλωσσικοί όροι «ο πλανήτης Αφροδίτη», «ο Αυγερινός», «ο Αποσπερίτης» αναφέρονται στο *ίδιο* αντικείμενο (εν προκειμένω στο ίδιο ουράνιο σώμα), έτσι και όροι όπως «η εμπειρική ποιότητα (η αίσθηση) Α» και «η φυσική ιδιότητα (πρωτευόντως, η ιδιότητα του εγκεφάλου) επί της οποίας *επιγίγνεται* η αίσθηση Α» αναφέρονται στο *ίδιο* *πραγματικό* αντικείμενο το οποίο περιγράφουν με διαφορετικό τρόπο, η καθεμιά.

Κάθε θεωρία ταυτότητας είναι υποχρεωμένη να αποδείξει ότι δεν παραβιάζει μια ευρέως αποδεκτή φιλοσοφική αρχή η οποία ονομάζεται *νόμος του Leibniz*. Σύμφωνα με αυτή, δύο ή περισσότερα αντικείμενα έχουν *σχέση ταυτότητας* μεταξύ τους (δηλαδή είναι ένα και το αυτό αντικείμενο), μόνο αν καθένα από αυτά έχει όλες τις ιδιότητες που έχει καθένα

από τα άλλα. Κατωτέρω παρουσιάζονται οι κυριότερες από τις ενστάσεις που προβάλλονται με βάση το νόμο του Leibniz κατά της θεωρίας της ταυτότητας καθώς και ορισμένες από τις απαντήσεις που δίνονται σε αυτές τις ενστάσεις.¹⁹

Πρώτη ένσταση: Τα βιώματα έχουν γνωρίσματα (π.χ. είναι επώδυνα, πράσινα, αλμυρά) τα οποία δεν είναι δυνατόν να έχουν φυσικά αντικείμενα όπως οι εν διεγέρσει νευρώνες του εγκεφάλου. Απάντηση: Τα βιώματα δεν εκπαρδειματοποιούν τα qualia που εμπεριέχονται σε αυτά. Για παράδειγμα, η εμπειρία της ερυθρότητας δεν είναι κόκκινη όπως είναι το αίμα, ούτε η εμπειρία της σφαιρικότητας σφαιρική όπως είναι η επιφάνεια μιας μπάλας.

Δεύτερη ένσταση: Το νόημα μιας δήλωσης με την οποία περιγράφεται μια ψυχική εμπειρία είναι εντελώς διαφορετικό από το νόημα μιας δήλωσης σχετικής με την κατάσταση ενός εγκεφάλου. Για παράδειγμα, όταν κάποιος λέει «πονάω» δεν αναφέρεται (ή τουλάχιστον δεν αναφέρεται αποκλειστικά) σε κάποια κατάσταση των νευρώνων του.

Απάντηση: Κρίσιμη εν προκειμένω είναι η *ανάλυση του νοήματος* δηλώσεων του τύπου «αισθάνομαι Α» (π.χ. «πονάω», «βλέπω κάτι πράσινο» κ.ο.κ.). Πολλοί στοχαστές υποστηρίζουν ότι θα πρέπει, όπως και στην περίπτωση του ορισμού των qualia (βλ. ανωτέρω), να επιχειρείται ένας φιλοσοφικά ουδέτερος προσδιορισμός του νοήματος εννοιών, έτσι ώστε να μην προκαθορίζεται διά του ορισμού ποια μεταφυσική θεωρία είναι ορθή και ποια όχι.

Σύμφωνα με την πριν λίγες δεκαετίες δημοφιλή θεωρία του λογικού συμπεριφορισμού (logical behaviorism), δηλώσεις που υποδήλωναν την παρουσία φαινομένων ιδιοτήτων αναλυόταν ως περιγραφές της *τάσης για εκδήλωση κάποιων μορφών συμπεριφοράς* (π.χ. πονάω: έχω την τάση να εκδηλώσω κάποιες από τις αντιδράσεις πόνου, π.χ. να μορφάσω, να βογκήξω, να απομακρυνθώ από την εστία πόνου, να ζητήσω βοήθεια κ.ο.κ.). Σύμφωνα με μια (επίσης ουδέτερη) περισσότερο συμβατή με τη *γνωσιακή προσέγγιση* ανάλυση πολλών υποστηρικτών της θεωρίας της ταυτότητας, κάθε δήλωση του τύπου «αισθάνομαι Α» πρέπει να αναλύεται ως εξής: Συμβαίνει κάτι *μέσα μου*, όμοιο με *ότι συνήθως συμβαίνει όταν...* (επακολουθεί η περιγραφή της φυσικής αιτίας ή της φυσικής συνέπειας του Α – π.χ. επί πόνου:... όταν βλάπτεται κάποιος ιστός του σώματός μου και μορφάζω).

Με αυτήν την τελευταία, συμβατή με τη γνωσιακή επιστήμη ανάλυση (όπως, εξάλλου, και με την ανάλυση του συμπεριφορισμού) αίρεται η ασυμβατότητα των νοημάτων την οποία επικαλείται η συζητούμενη ένσταση.

Τρίτη ένσταση: Σε αντίθεση με τα φυσικά φαινόμενα, οι εμπειρίες δεν καταλαμβάνουν κάποια περιοχή του χώρου. Απάντηση: Πρόκειται για μια αυθαίρετη πεποίθηση. Όπως η φυσική ιδιότητα ενός ιόντος να έχει σθένος +1 βρίσκεται (κάπως σχηματικά) στο χώρο που καταλαμβάνει αυτό το ιόν ή η εξωτερική στιβάδα των ηλεκτρονίων του, έτσι και η αίσθηση Α καταλαμβάνει τον ίδιο χώρο με την κατάσταση (τις καταστάσεις) του εγκεφάλου (ή του εγκεφάλου και του περιβάλλοντος) επί της οποίας (επί των οποίων) επιγίνεται.

Τέταρτη ένσταση: Η επίγνωση των εμπειριών (σε αντίθεση με αυτή των φυσικών αντικειμένων) είναι άμεση, ιδιωτική και αδιαφιλονίκητη. Απάντηση: Ακόμα και αν οι ανωτέρω διαφορές ισχύουν, αυτές δεν αφορούν στα αντικείμενα τα οποία η θεωρία της ταυτότητας θεωρεί ίδια (δηλαδή στην κάθε εμπειρική ποιότητα αφενός και στην υποκείμενη αυτής κατάσταση του εγκεφάλου αφετέρου), αλλά στον τρόπο πρόσβασης προς αυτά (στον τρόπο *επίγνωσης* τους). Ο *κάθε* εγκέφαλος έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει (να καταχωρεί ως διακριτές οντότητες) ορισμένες από τις καταστάσεις στις οποίες *αυτός ο ίδιος* περιέρχεται (δηλαδή, τις καταστάσεις που σύμφωνα με τη θεωρία της ταυτότητας, ταυτίζονται με τις εμπειρίες του) με τρόπους (π.χ. με άμεση εγγραφή στη μνήμη) τους οποίους οι άλλοι εγκέφαλοι δεν διαθέτουν.

Ταυτότητα τύπων – ταυτότητα δειγμάτων (type – token identity)

Κατά τους περισσότερους στοχαστές, τα qualia από οντολογικής απόψεως είναι *ιδιότητες*, δηλαδή αντικείμενα τα οποία *εκπαρδειματοποιούνται* (are exemplified) είτε εφάπαξ, είτε επανειλημμένα. Για παράδειγμα, η χθεσινή κεφαλαλγία του Α και η σημερινή επιγαστραλγία του Β, είναι δύο από τις απειρίριθμες εκπαρδειματοποιήσεις της αίσθησης του πόνου στον κόσμο μας. Επομένως, είναι δυνατόν να διακριθεί ο πόνος ως *τύπος* (type) (τα κοινά χαρακτηριστικά κάθε πόνου) και ο πόνος ως *δείγμα* (token) (κάθε ξεχωριστός πόνος).

Η ανωτέρω διάκριση έχει ενδιαφέρον όσον αφορά στις θεωρίες για την ταυτότητα. Ορισμένοι υποστηρικτές της σχέσης ταυτότητας θεωρούν υπέρμετρη και αστήρικτη την ταύτιση μεταξύ τύπων (φαινομενολογικών-φυσικών) ιδιοτήτων. Δεν υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις ότι π.χ. κάθε αίσθηση πόνου η οποία έχει υπάρξει ή είναι δυνατόν να υπάρξει μοιράζεται με κάθε άλλη ορισμένα κοινά φυσικά γνωρίσματα. Το ίδιο ισχύει, ακόμα περισσότερο, για τύπους επιθυμιών ή πεποιθήσεων (beliefs) π.χ. για την επιθυμία (που, προφανώς, έχει δημιουργηθεί πολυάριθμες φορές στον νου διαφόρων ανθρώπων, υπό ποικίλες συνθήκες, για διαφορετικούς λόγους στον καθένα) πραγματοποίησης ενός ταξιδιού στο Παρίσι. Με βάση τα ανωτέρω, μερικοί υποστηρικτές της θεωρίας της ταυτότητας υποστηρίζουν την ασθενέστερη θέση ότι υπάρχει ταυτότητα μόνο μεταξύ κάθε μοναδικού δείγματος *qualia* και της υποκείμενης αυτού μοναδικής, φυσικής (π.χ. εγκεφαλικής) κατάστασης (και όχι ταυτότητα μεταξύ τύπων).

Μια σύγχρονη εκδοχή της ταυτότητας των δειγμάτων αποκαλείται ανώμαλος μονισμός (*anomalous monism*).²⁰ Είναι μονισμός εφόσον αποδέχεται την ταύτιση κάθε μοναδικού δείγματος εμπειρικής ποιότητας με την υποκείμενη αυτού φυσική (εγκεφαλική) κατάσταση, αλλά είναι ανώμαλος υπό την έννοια ότι δεν αποδέχεται *ψυχοφυσικούς νόμους* οι οποίοι π.χ. θα όριζαν ότι η Ε ιδιότητα του εγκεφάλου προκαλεί την Ν νοητική κατάσταση (π.χ. την επιθυμία πραγματοποίησης ενός ταξιδιού στο Παρίσι). Η ομοιότητα των επιθυμιών να επισκεφθούν το Παρίσι που υπάρχει στον νου δύο, οποιωνδήποτε, ατόμων είναι ομοιότητα μόνο λογική-εννοιολογική; Οι εγκεφαλοί τους, όσον αφορά στο εγκεφαλικό υπόβαθρο αυτής της επιθυμίας, μπορεί να μην έχουν καμιά ομοιότητα μεταξύ τους. Τα *qualia* ως τύποι είναι *πολλαπλά πραγματώσιμα* (δηλαδή κάθε τύπος *qualia* μπορεί να πραγματώνεται από διαφορετικά φυσικά υποστρώματα). Για παράδειγμα, ακόμα και εξωγήινοι, των οποίων ο νους μπορεί να μην έχει καμιά ομοιότητα με τον ανθρώπινο νου, μπορεί να έχουν επιθυμίες ή άλλες ψυχικές εμπειρίες όμοιες με τις ανθρώπινες.

Λειτουργισμός (functionalism)

Η *πολλαπλότητα της πραγματωσιμότητας* (multiple realizability) των *qualia* ως τύπων δημιουργεί για όσους φυσικαλιστές εμμένουν στην αναγωγή (των

φαινόμενων ιδιοτήτων σε φυσικές) ένα πρόβλημα: Σε τι ανάγεται, εν τέλει, η έννοια του πονόδοντου ή η έννοια της επιθυμίας για ένα ταξίδι στο Παρίσι; Μια λύση στο πρόβλημα αυτό προτείνεται από τη θεωρία του λειτουργισμού.^{21,22} Σύμφωνα με αυτή, κάθε τύπος *qualia* αντιστοιχεί σε μια λειτουργία (ή, σύμφωνα με τη μαθηματική ορολογία, σε μια συνάρτηση – function), ή αλλιώς σε έναν *αιτιώδη ρόλο*. Για παράδειγμα ο πόνος (ασχέτως αν αφορά έναν άνθρωπο, ένα άλλο ζωικό είδος ή ένα εξωγήινο) μπορεί να λειτουργεί ως σύστημα αναγνώρισης βλαπτικών επιδράσεων και οργάνωσης προσαρμοστικών αντιδράσεων.

Σύμφωνα με μια εκδοχή του λειτουργισμού κάθε νους είναι ένα υπολογιστικό σύστημα το οποίο έχει μια συγκεκριμένη τεολογική εξειδίκευση: τη βιολογική προσαρμογή των πολύπλοκων έμβιων οργανισμών, ή ακριβέστερα την επιβίωση των γονιδίων τους. Σύμφωνα με αυτή την εκδοχή τα *qualia* ανάγονται σε ιεραρχημένα προγράμματα και υποπρογράμματα, εγκατεστημένα εντός του εγκεφάλου των έμβιων οργανισμών (π.χ. με τη μεσολάβηση γονιδιακών οδηγιών, μηχανισμών μάθησης) τα οποία εξυπηρετούν *εξελικτικές* ή άλλες *σκοπιμότητες*.²³

Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή του λειτουργισμού,²⁴ τα *qualia* καθαυτά δεν είναι φυσικά προγράμματα αλλά *έννοιες* (concepts) που χρησιμοποιούνται για να περιγραφούν αδρά, στο επίπεδο της γλώσσας, με τρόπο που να τις καθιστά *λελογισμένες* (reasonable) παρατηρούμενες αιτιώδεις κανονικότητες της ψυχονοητικής ζωής και της συμπεριφοράς. Αυτή η εκδοχή του λειτουργισμού είναι, όσον αφορά το τι είναι τα *qualia*, φιλοσοφικά ουδέτερη: ακόμα και μη φυσικά όντα (π.χ. νεράιδες) θα μπορούσαν να αισθάνονται πόνο ή χαρά, εφόσον κάθε τέτοια έννοια αναφέρεται σε οποιουδήποτε είδους *εσωτερική κατάσταση* (όχι κατ' ανάγκη φυσική) η οποία βρίσκεται σε λογική – δικαιολογητική συνάρτηση με τον τάδε ή το δείνα τύπο περαιτέρω νοητικής ή συμπεριφορικής αντίδρασης.

Όλες οι μορφές λειτουργισμού υπόκεινται στη δυστική οντολογική ένσταση ότι δεν εξηγούν τον ειδικό, εγγενές, αυτοσκοπικά επιγνώσιμο χαρακτήρα των *qualia*: Κάθε, οσοδήποτε πρωτόγονος, οργανισμός (ακόμα και αν το νευρικό του σύστημα αποτελείται από ελάχιστο αριθμό νευρώνων) μπορεί να βρίσκεται σε λειτουργική κατάσταση πόνου, *χωρίς να νιώθει πόνο*. Όμως, το να νιώθει ένα άτομο (άνθρωπος, ή

ίσως και ανώτερο θηλαστικό) πόνο, ενέχει, κατά τους δεισιδαιμόνους, κάτι διαφορετικό: ένα βίωμα, το οποίο ο λειτουργισμός δεν περιλαμβάνει στην εξήγησή του.

Αναπαραστασιοκρατία – (representationalism)

Εφόσον, όπως γίνεται ευρέως δεκτό, τα qualia ανήκουν στην οντολογική κατηγορία που αποκαλείται *ιδιότητες* (properties), θα πρέπει να υπάρχουν κάποια *καθέκαστα, μοναδικά αντικείμενα* (particulars) τα οποία να έχουν (κατά τη φιλοσοφική ορολογία: να *εκπαραδειγματοποιούν*) αυτές τις ιδιότητες. Σύμφωνα με μια, πριν αρκετές δεκαετίες δημοφιλή, δεισιδική άποψη, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι υπάρχουν μη φυσικά, συνδεδεμένα με τη νόηση, καθέκαστα αντικείμενα που μπορεί να ονομαστούν *αισθησιακά δεδομένα* (sense data) και είναι οι φορείς των qualia.²⁵

Εντούτοις, ακόμα και η προσεκτικότερη ενδοσκοπήση δεν μπορεί να ανακαλύψει ίχνη της ύπαρξης αυτών των αντικειμένων. Όταν οι άνθρωποι εστιάζουν την προσοχή τους σε ό,τι αισθάνονται να συμβαίνει μέσα τους, ανακαλύπτουν μόνο εμπειρικές ποιότητες ή συνδυασμούς τέτοιων ποιοτήτων που αποκαλούν εμπειρίες και όχι κάποιες άλλες «εκτοπλασματικού χαρακτήρα» οντότητες οι οποίες φέρουν τις ανωτέρω ιδιότητες. Επιπλέον, αν τυχόν υπήρχαν τέτοιες οντότητες θα δημιουργούσαν ένα αδιαπέραστο φράγμα ανάμεσα στην ανθρώπινη γνώση και στον υπόλοιπο κόσμο. Θα μπορούσαμε να γνωρίζουμε μόνο ό,τι υπάρχει μέσα στα αισθησιακά δεδομένα και όχι ό,τι υπάρχει πέρα ή πίσω από αυτά.

Έγινε ήδη λόγος για το πώς αντιλαμβάνονται οι θεωρίες της ταυτότητας τα αντικείμενα που είναι φορείς των qualia. Μια άλλη (συνήθως φυσικαλιστική) επιλογή είναι να θεωρηθούν τα qualia, όχι ιδιότητες αλλά, καταστάσεις του νου (του εγκεφάλου) περιγραφίσιμες με τη χρήση τροπικών επιρρημάτων (*επιρρηματική θεωρία* – adverbial theory).²⁶ Για παράδειγμα, σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση μια αίσθηση αλμυρότητας ή ερυθρότητας μπορεί να *αναλυθεί* ως εξής: ο νους βρίσκεται σε μια κατάσταση αλμυροειδή ή ερυθροειδή (ας επιτραπούν αυτοί οι επιρρηματικοί σολοικισμοί, για λόγους περιγραφικής ενάργειας). Εντούτοις, η επιρρηματική θεωρία για τον νου, από τους περισσότερους θεωρείται ως ένας ακόμα φιλοσοφικά ουδέτερος τρόπος ανάλυσης δηλώσεων που

αναφέρονται σε qualia και όχι ως μια μεταφυσική άποψη για το τι είναι τα qualia.

Μια άλλη άποψη για το συζητούμενο σε αυτές τις παραγράφους ζήτημα στηρίζεται στη γενικότερη *θεωρία της αναπαράστασης*. Υπάρχουν αντικείμενα τα οποία συμβολίζουν, αναπαριστούν, παραπέμπουν σε, αναφέρονται σε (τα ρήματα αυτά εδώ είναι περίπου συνώνυμα) άλλα. Τα αναπαριστώντα αντικείμενα (π.χ. σήματα μορς, λέξεις και φράσεις μιας γλώσσας) ονομάζονται επίσης *σημαινόμενα*, ενώ τα αναπαριστάμενα αποκαλούνται *σημαινόμενα, αναπαραστασιακά περιεχόμενα* ή/και (ενίοτε) *νοήματα*. Σύμφωνα με μια ευρέως αποδεκτή από τους φυσικαλιστές άποψη, το αναπαραστασιακό περιεχόμενο (*το νόημα*) της ελληνικής λέξης «η θάλασσα» είναι το φυσικό αντικείμενο θάλασσα. Στα αναπαριστώντα αντικείμενα υπάγονται εκτός από τα εξωτερικά προς τον νου φυσικά σήματα (π.χ. τον ήχο ή τη γραπτή απεικόνιση της ανωτέρω λέξης) και ορισμένες εσωτερικές καταστάσεις (ιδιότητες) του νευρικού συστήματος ή/και συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης. Έτσι, στον εγκέφαλο ενός ελληνόφωνου ατόμου όταν αυτό διαβάζει ή ακούει τη λέξη «θάλασσα» ενεργοποιείται η κατάσταση που αναπαριστά τη θάλασσα, υπό την έννοια ότι στο μέτρο που η λειτουργία του εγκεφάλου μπορεί να είναι (περιγράψιμη ως) *διαχείριση συμβόλων*, η συγκεκριμένη κατάσταση συμβολίζει τη θάλασσα. Ο ανωτέρω είναι ένας απλουστευτικός και ατελής τρόπος περιγραφής της έννοιας της εγκεφαλικής αναπαράστασης, δεδομένου ότι αυτή η διάσταση της νόησης δεν αποτελεί αντικείμενο του παρόντος κειμένου.

Με αφετηρία τα ανωτέρω, υποστηρίζεται ότι τα qualia αποτελούν το *αναπαραστασιακό περιεχόμενο* (το νόημα) ορισμένων ενεργοποιήσιμων καταστάσεων του εγκεφάλου. Συνεπώς, φορείς των ιδιοτήτων που ονομάζονται qualia είναι αντικείμενα του φυσικού περιβάλλοντος τα οποία, ο εγκέφαλος, *υπό την πίεση της εξέλιξης*, απέκτησε την ικανότητα να αναπαριστά. Για παράδειγμα, η ερυθρότητα ή η αλμυρότητα ως ιδιότητες βρίσκονται στο φυσικό περιβάλλον και εκπαραδειγματοποιούνται από αντικείμενα, όπως το αίμα ή το αλάτι αντίστοιχα. Στο αναπαραστασιακό από τον εγκέφαλο περιβάλλον περιλαμβάνεται και το ανθρώπινο σώμα, διάφορες καταστάσεις του οποίου μπορεί να αποτελούν τον φορέα των φαινομένων ιδιοτήτων οι οποίες στο πλαίσιο της ψυχολογίας αποκαλούνται σωματικές αισθήσεις, συ-

γκινησιακές καταστάσεις, αισθήματα π.χ. ο πόνος, η ηδονή, η πείνα κ.ο.κ.

Η αναπαραστασιοκρατία δεν θα πρέπει να συγχέεται με τον *απλοϊκό ρεαλισμό*. Στο (πέραν του νοητικού οργάνου) περιβάλλον δεν βρίσκονται οι φαινόμενες ιδιότητες καθεαυτές (π.χ. τα χρώματα, οι οσμές, οι ήχοι) αλλά συνδυασμοί φυσικών ιδιοτήτων που είναι διακρίσιμοι από το νοητικό όργανο έτσι ώστε να συναπαρτίζονται καθεμιά από τις φαινόμενες ιδιότητες. Για παράδειγμα, μια δέσμη φωτονίων ορισμένου μήκους κύματος είναι ερυθρή, δηλαδή δειγματοποιεί τη φαινόμενη ιδιότητα της ερυθρότητας, κατά το ότι ο εγκέφαλος μπορεί να διακρίνει και να κατατάξει κάποιες φυσικές ιδιότητες αυτής της δέσμης (όπως το μήκος κύματος των φωτονίων της). Δηλαδή, ο εγκέφαλος τέμνει την πραγματικότητα σε κομμάτια (με τρόπο που εξυπηρετεί εξελικτικές – προσαρμοστικές σκοπιμότητες) και αυτά τα κομμάτια του κόσμου είναι τα *qualia*.

Τα ανωτέρω δημιουργούν την ακόλουθη απορία: Τα *qualia* δεν είναι τα μόνα αναπαριστάμενα από τον εγκέφαλο αντικείμενα. Υπάρχουν επίσης, όπως αναφέρθηκε, τα σημαινόμενα διαφόρων κωδικών (όπως οι έννοιες εντός του πλαισίου μιας γλώσσας). Σε τι διαφέρουν οι ιδιότητες του φυσικού κόσμου που αποκαλούνται *qualia* από τα υπόλοιπα σημαινόμενα ώστε να συνιστούν μια ιδιαίτερη κατηγορία; Για παράδειγμα σε τι διαφέρει η θάλασσα όταν αναπαρίσταται από την ομόηχη λέξη σε ένα γραπτό κείμενο και όταν αναπαρίσταται από την οπτική εικόνα ενός θαλάσσιου τοπίου; Σύμφωνα με μια άποψη, τα *qualia* (σε σύγκριση με άλλα είδη αναπαριστάμενων αντικειμένων) είναι *εικόνες* και διαφέρουν από άλλα σύμβολα κωδικών κατά το ότι συνήθως είναι: (α) περισσότερο *αναλογικά* παρά ψηφιακά (β) περισσότερο *λεπτοκοκκιώδη* (*fine-grained*), δηλαδή περιέχουν περισσότερες λεπτομέρειες του αναπαριστάμενου αντικειμένου.²⁷ Οι διαφορές αυτές γίνονται κατανοητές αν αναλογιστεί κανείς τη διαφορά μεταξύ της άμεσης (οπτικής, ακουστικής) αντίληψης ενός συμβάντος και της περιγραφής του με λόγια.

Εναντίον της αναπαραστασιοκρατικής θεωρίας για τα *qualia* προβάλλεται το επιχείρημα *από την ύπαρξη ψευδαισθήσεων*, ονείρων, εικόνων της φαντασίας: Πού βρίσκονται (αν όχι στον νου και όχι στο περιβάλλον, όπως ισχυρίζονται οι αναπαραστασιοκράτες) τα *qualia* που αφορούν σε τέτοιου είδους εμπειρίες; Στο

ανωτέρω επιχείρημα, αντιπαραβάλλεται το αντεπιχείρημα ότι τα *qualia* στην περίπτωση απατηλών ή φαντασιακών εμπειριών υποδειγματοποιούνται από αναπαριστάμενα από τον εγκέφαλο και ευρισκόμενα εκτός αυτού *μη πραγματικά* αντικείμενα.²⁸ Για παράδειγμα, το αναπαριστάμενο περιεχόμενο (το νόημα) της ελληνικής λέξης «νεράιδες» όπως και μιας νεραϊδοοπτασίας είναι τα εξωτερικά προς τον νου μη πραγματικά αντικείμενα νεράιδες. Αναμφίβολα, δεν είναι εύκολο να συμφιλιωθεί κανείς με την ύπαρξη μη πραγματικών αντικειμένων, αυτό όμως είναι ένα πρόβλημα που εμφανίζεται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο σε κάθε οντολογική θεώρηση (σε κάθε προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας του υπάρχειν) και όχι μόνο στη συζητούμενη εδώ προσέγγιση.

Όπως έχει επισημανθεί επανειλημμένα σε αυτό το κείμενο, μια θεμελιώδης ένσταση των διστών σε κάθε απόπειρα φυσικαλιστικής αναγωγής των *qualia* σε φυσικά αντικείμενα είναι ότι κάθε τέτοια αναγωγή αφήνει ανεξήγητη τη βιωματική ποιότητα των *qualia* π.χ. το *πώς – είναι – για – ένα – άτομο* το να βλέπει κάτι που είναι κόκκινο, να ακούει μια συγχορδία, να γεύεται κάτι αλμυρό κ.ο.κ. Οι ποιότητες αυτές είναι συνδεδεμένες με το φαινόμενο της *συνειδητότητας* (*consciousness*) και η σύνδεση αυτή αξιοποιείται στο ακόλουθο αντιφυσικαλιστικό επιχείρημα: Υπάρχουν *μη συνειδητές* εγκεφαλικές αναπαραστάσεις οι οποίες έχουν όλα τα χαρακτηριστικά τα οποία ένας λειτουργιστής ή ένας αναπαραστασιοκράτης μπορούν να αποδώσουν στις εγκεφαλικές αναπαραστάσεις των *qualia*. Για παράδειγμα, η αναπαράσταση της μορφής (της οπτικής εικόνας) ενός προσώπου οικείου στον Α, προφανώς υπάρχει κάπως, ακόμα και όταν αυτός δεν βλέπει, δεν φαντάζεται, δεν ονειρεύεται αυτό το πρόσωπο. Όταν όμως ο Α. συνειδητοποιεί με κάποιον από τους ανωτέρω τρόπους τη μορφή του οικείου του προσώπου υπάρχει επιπλέον μια συνειδητή οπτική εικόνα. Η θεωρία η οποία υποστηρίζει ότι τα *qualia* *ανάγονται πλήρως* σε φυσικές ιδιότητες που μπορεί, μάλιστα, να βρίσκονται εκτός του νου δεν μπορεί (καταλήγει το επιχείρημα) να εξηγήσει ποια είναι η διαφορά μεταξύ των συνειδητών και των μη συνειδητών αναπαραστάσεων.

Οι φυσικαλιστές αναπαραστασιοκράτες απαντούν στο ότι τα *qualia* δεν αναπαρίστανται μόνο από συνειδητές εμπειρίες. Πολλές μη συνειδητές εγκεφαλικές καταστάσεις έχουν ως αναπαραστασιακό περιε-

χόμενο qualia. Για παράδειγμα, όταν κάποιος κινείται ή οδηγεί «αυτοματικά» ή κάνει «μηχανικά» έναν χειρισμό ακριβείας, προφανώς ο εγκέφαλός του αναλύει με τρόπο αναλογικό και αρκετά λεπτομερειακό (λεπτοκοκκιώδη) στοιχεία από το περιβάλλον του, επομένως δημιουργεί αναπαραστάσεις φαινομένων ιδιοτήτων, αν και δεν έχει επίγνωση του αποτελέσματος αυτής της νοητικής-εγκεφαλικής λειτουργίας. Σύμφωνα μάλιστα με μία φυσικαλιστική άποψη, οι αναπαραστάσεις που αντιστοιχούν σε qualia είναι πάντα ασυνείδητες και το φαινόμενο της συνειδητότητας συνίσταται στη δυνατότητα διαμόρφωσης και διατύπωσης σκέψεων υψηλότερης τάξης (higher order thoughts) που αφορούν στα qualia. Δηλαδή, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, η συνειδητή εμπειρία του πόνου είναι πάντα επίγνωση του ατόμου ότι πονάει και η επίγνωση αυτή συνιστά μια σκέψη επί της (κατώτερης στην ιεραρχία του εγκεφάλου) ασυνείδητης αναπαράστασης του πόνου.

Φαινομεναλισμός (phenomenalism)

Σύμφωνα με την τελευταία από τις μονιστικές θεωρίες για τα qualia που παρουσιάζονται σε αυτό το κείμενο (ριζικά αντίθετη προς όλες τις προηγούμενες) ο φυσικός κόσμος δεν είναι πραγματικός. Ο κόσμος μας απαρτίζεται μόνο από εμπειρίες. Οι φυσικές ιδιότητες, γενικότερα τα φυσικά αντικείμενα (σύμφωνα δε με μερικές φαινομεναλιστικές απόψεις και τα σύνθετα μη φυσικά αντικείμενα, όπως οι ψυχές ή οι πνευματικές υπάρξεις) είναι σύνθετες δομές που απαρτίζονται από ή αντιστοιχούν σε qualia. Για παράδειγμα, ένας άγγελος, ένα άστρο, ένας βιολογικός οργανισμός, ένα κουάρκ υπάρχουν μόνο μέσα στο σύνολο των εμπειριών που αφορούν σε καθένα από αυτά τα αντικείμενα.²⁹

Το κυριότερο επιχείρημα υπέρ του φαινομεναλισμού είναι ότι όλες οι ανθρώπινες γνώσεις για τη φυσική πραγματικότητα, όπως οι περιγραφές συγκεκριμένων γεγονότων ή συμβάντων, οι αφηρημένες έννοιες, οι θεωρητικές γενικεύσεις (π.χ. οι αιτιώδεις νόμοι της φύσης), ακόμα και αν αφορούν σε οντότητες τις οποίες ο άνθρωπος δεν μπορεί να αντιληφθεί άμεσα, ούτε καν να συλλάβει με τη φαντασία του ως νοητικές εικόνες (π.χ. η καμπύλωση του χωροχρόνου, η στροφορμή των μικροσωματιδίων, το άρωμα των κουάρκ) ανάγονται πλήρως σε συμπλέγματα πραγματικών ή δυνητικά πραγματικών εμπειριών. Για παρά-

δειγμα η δήλωση «το σώμα Σ έχει βάρος β» ισοδυναμεί με (και εξαντλείται σε) ένα σύνολο δηλώσεων του τύπου «αν έχει κάποιος την εμπειρία ϵ_1 θα έχει την εμπειρία ϵ_2 » (π.χ. «αν δει το σώμα Σ επάνω σε μια ζυγαριά ακριβείας θα δει τον δείκτη της ζυγαριάς να δείχνει την ένδειξη β» κ.ο.κ.).

Οι φαινομεναλιστές οφείλουν μια εξήγηση σχετικά με το πώς, αν όλα είναι μόνο εμπειρίες, τα αντικείμενα εξακολουθούν να υπάρχουν και όταν κανείς δεν τα αντιλαμβάνεται. Το σύμπαν υπήρχε και είχε π.χ. σε κάθε σημείο του μια θερμοκρασία πριν εμφανιστούν σε αυτό όντα ικανά να αντιληφθούν τη θερμότητα, όπως εξακολουθούν να υπάρχουν και τα κέρματα τα οποία κάποιος μόλις έκρυψε μέσα στο πορτοφόλι του. Η φαινομεναλιστική απάντηση συνήθως είναι ότι ο κόσμος μας αποτελείται από πραγματικές και από δυνητικά πραγματικές εμπειρίες (εμπειρίες που δεν έχουν βιωθεί, αλλά θα ήταν δυνατόν να βιωθούν υπό κάποιες προϋποθέσεις). Στην τελευταία αυτή κατηγορία εμπειριών ανήκουν για παράδειγμα, η ένδειξη ενός κατάλληλου για τις περιστάσεις υποθετικού θερμομέτρου, σε κάποιο σημείο του σύμπαντος, κάποια στιγμή πριν από την εμφάνιση ζωής, ή η ένδειξη από έναν ευαίσθητο ανιχνευτή μετάλλων ή από μια βιντεοκάμερα μέσα σε ένα κλειστό πορτοφόλι, όπως θα αντιλαμβανόταν καθεμιά από αυτές τις ενδείξεις ένας υποθετικός παρατηρητής των ανωτέρω οργάνων. Αναμφίβολα, οι δυνητικά πραγματικές εμπειρίες φαίνονται στην κοινή λογική πολύ «εξωτικά» αντικείμενα, αλλά το ίδιο ισχύει για τα μη πραγματικά αντικείμενα πολλών φυσικαλιστικών θεωριών (βλ. προηγούμενως).

Επίσης, εναντίον του φαινομεναλισμού προβάλλεται η ακόλουθη ένσταση: Ο κόσμος μας είναι νομοκρατούμενος και έχει μια ιστορία. Κάθε δήλωση γι' αυτόν έχει μια τιμή αλήθειας (είναι είτε αληθής είτε ψευδής). Αν υπήρχαν μόνο τα qualia, ο κόσμος θα έπρεπε να ήταν ένα χάος, από διαφορετικές εμπειρίες. Οι φαινομεναλιστές απαντούν ότι οι κανονικότητες του κόσμου μας δεν οφείλονται σε φυσικούς νόμους αλλά αποτελούν ακολουθίες δυνητικά πραγματικών και πραγματικών εμπειριών, οι οποίες «διακλαδώνονται» σε βάθος χρόνου με ποικίλους τρόπους. Για παράδειγμα, η αληθής δήλωση «υπάρχουν αυτήν τη στιγμή μέσα στο κλειστό πορτοφόλι του Α κέρματα» ανάγεται σε απειράριθμες ακολουθίες πραγματικών και δυνητικά πραγματικών εμπειριών όπως η κατωτέρω: (1) Ο Α αντιλήφθηκε τον εαυτό του να βάζει πριν

λίγο μέσα στο πορτοφόλι του κέρματα. (2) Αν κάποιος παρατηρούσε τον Α θα τον έβλεπε να πράττει έτσι (γιατί αλλιώς μπορεί ο Α να ονειρευόταν ή να είχε μια ψευδαισθητική αυτοσκοπική εμπειρία). (3) Κανείς δεν είχε την εμπειρία ότι άνοιξε το πορτοφόλι και πήρε τα κέρματα (π.χ. για να τα κλέψει) κ.ο.κ.

Εντούτοις, προβάλλεται η αντίρρηση ότι η αλήθεια μιας δήλωσης δεν είναι δυνατόν να αναχθεί σε παρόμοιες ακολουθίες δηλώσεων, όπως οι ανωτέρω (δηλαδή να εξηγηθεί από ένα σύνολο, οσοδήποτε μεγάλο, τέτοιων δηλώσεων), διότι ο αριθμός των δυνατών (*possible*) εξελίξεων που μπορεί να μεσολαβήσουν ανάμεσα σε δύο πραγματικές εμπειρίες (π.χ. στο ότι έβαλα πριν λίγα λεπτά στο πορτοφόλι μου ένα κέρμα και στο ότι το ανοίγω και βρίσκω ξανά μέσα αυτό το κέρμα) είναι θεωρητικά άπειρος. Επιπλέον κάθε φαινομενολογική περιγραφή απαιτεί έναν τουλάχιστο παρατηρητή. Επειδή, όμως, κατά την εξεταζόμενη εδώ θεωρία, δεν υπάρχουν παρατηρητές αλλά μόνο εμπειρίες, κάθε πρώτος παρατηρητής συνιστά ένα σύνολο από εμπειρίες έτσι ώστε απαιτείται ένας δεύτερος παρατηρητής ο οποίος αντιλαμβάνεται τον πρώτο, περαιτέρω δε ένας τρίτος ο οποίος αντιλαμβάνεται τον δεύτερο κ.ο.κ. σε μια ατελέσφορη επ' άπειρον αναγωγή.

Κάποια συμπεράσματα

Μεταξύ των *qualia* και του φυσικού κόσμου υπάρχει ένα εξηγητικό κενό (*explanatory gap*), το οποίο οι υφιστάμενες θεωρίες αδυνατούν να καλύψουν πλήρως.³⁰ (α) Οι μεν φυσικαλιστικές θεωρίες βρίσκονται σε διάσταση με την αυθόρμητη, αναπαραγόμενη διά της ενδοσκόπησης βεβαιότητα των περισσότερων ανθρώπων ότι οι εμπειρικές ποιότητες τις οποίες βιώνουν έχουν μια αυτοτελή, μη φυσική υπόσταση. (β) Οι φαινομενολογικές προσεγγίσεις δίστανται προς την εμπειρικά – επιστημονικά τεκμηριούμενη πεποίθηση ότι υπάρχει «έξω» και «γύρω» από εμάς ένας κόσμος προσιτός στην αντικειμενική γνώση. (γ) Ο δυισμός που αποδέχεται και τα δύο είδη αντικειμένων (φυσικά – αντικειμενικά και ενύπαρκτα – ιδιωτικά αντικείμενα) βρίσκεται πλησιέστερα προς την αυθόρμητη άποψη του μέσου ανθρώπου για το πώς είναι ο κόσμος μας, αλλά συναντά την αντίρρηση πολλών στοχαστών, διότι ενέχει την αντίφαση ότι αποδέχεται αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ πλήρως ετερογενών αντικειμένων (φυσικών ιδιοτήτων αφενός και

ενύπαρκτων ψυχονοητικών ποιοτήτων αφετέρου) ενώ, επίσης, δεν συνάδει με θεμελιώδεις επιστημονικές αρχές, σχετικές με την αιτιώδη περιφραξη του σύμπαντος.

Οι αδυναμίες όλων των οντολογικών θεωριών δημιουργούν από τους αρχαίους χρόνους αγνωστικιστικές τάσεις. Μια σύγχρονη μορφή αγνωστικισμού που αποκαλείται, ενίοτε, κάπως περιπαικτικά, *μυστηριασμός* (*mysterianism*)³¹ υποστηρίζει ότι η λύση του προβλήματος της σχέσης μεταξύ των *qualia* και του φυσικού κόσμου βρίσκεται *έξω από το βεληγκεές* των ανθρώπινων γνωστικών δυνατοτήτων. Το πρόβλημα είναι άλυτο, όχι οπωσδήποτε διότι είναι πολύπλοκο (μπορεί να είναι και πολύ απλό), αλλά διότι ο άνθρωπος δεν έχει πρόσβαση στη λύση του, όπως (κατ' αναλογία) ο νους των άλλων ζωικών ειδών δεν μπορεί να αντιληφθεί το νόημα μιας απλής αλγεβρικής εξίσωσης. Σύμφωνα με τους μυστηριανιστές, η πρόοδος των επιστημών δεν μας φέρνει πλησιέστερα σε μια λύση. Για παράδειγμα, ένας παντογνώστης των νευροεπιστημών, δεν θα έχει λιγότερες απορίες για τη φύση των *qualia* από έναν στοχαστή της αρχαιότητας.

Πολλοί από αυτούς που δεν αποδέχονται την ανωτέρω αγνωστικιστική άποψη, υποστηρίζουν (ο καθένας από τη σκοπιά της δικής του θέσης) ότι το εξηγητικό χάσμα δεν είναι τόσο μεγάλο όσο φαίνεται αλλά ενδεχομένως διογκώνεται από ευρέως διαδεδομένες, ισχυρές προκαταλήψεις (π.χ. κατά τους φυσικαλιστές, ανιμιστικού χαρακτήρα) για το υπάρχουν, τον νου και τη φύση. Αν οι προκαταλήψεις παρακαμφθούν, κάποιες από τις θεωρίες που παρουσιάστηκαν μπορεί να φανούν περισσότερο εύλογες από όσο εκ πρώτης όψεως φαίνονται.

Αρκετοί (ιδίως φυσικαλιστές) φιλόσοφοι επιχειρηματολογούν υπέρ του ότι κάθε σημαντική πρόοδος στον τομέα της επιστήμης συνδυάζεται με την εμφάνιση νέων, ικανοποιητικότερων, φιλοσοφικών προσεγγίσεων. Για παράδειγμα, οι εξελίξεις στη βιολογία, στις νευροεπιστήμες, στην ψυχολογία ή στην τεχνητή νοημοσύνη κατά τον 20ό αιώνα, συνέβαλαν στην πληρέστερη φυσική κατανόηση πολλών φαινομένων που σχετίζονται με τη νόηση τα οποία παλαιότερα εθεωρούντο μυστηριώδη ή υπερφυσικά, όπως η προθετικότητα (*intentionality*) ή η ορθολογικότητα (*rationality*). Μπορεί στο μέλλον η βαθύτερη και ουσιαστικότερη γνώση της φύσης (π.χ. στο επίπεδο της μι-

κροφυσικής, της νευρολογίας, της γνωσιακής επιστήμης) να αναδείξει νέες «καλύτερες» ιδέες για τη σχέση φύσης και qualia. Η ιδιότητα τού να είναι κάποιες ιδέες «καλύτερες» (που δεν σημαίνει, οπωσδήποτε, τελεσίδικα σωστές) μπορεί να εκτιμηθεί με επιστημολογικά

ευρέως αποδεκτά κριτήρια όπως: φειδωλότητα σε αδιαφανείς μεταφυσικές προϋποθέσεις, εγκυρότητα όψεως, μη αντιφατικότητα, συνοχή, εξηγητικό εύρος και συμβατότητα με τις σύγχρονες για την κάθε εποχή επιστημονικές θεωρίες και γνώσεις.

What can qualia be? The monistic views

M. Livaditis

¹*Psychiatric Department, Medical School, University of Thrace, Alexandroupolis, Thrace, Greece*

Psychiatriki 2012, 23:231–244

Phenomenal properties, also named qualia (that is, the qualities of human experiences, e.g. the senses of red, of salt, of pain, qua senses) create a hard problem for philosophy. It is claimed that phenomenal properties are radically different to the physical ones: they are intrinsic (their essence is totally confined within the limits of their existence), they depend on mind, they are accessible only privately, by introspection and they are infallible, in the sense that the experience of a quale is identical to its existence. On the contrary, physical properties are dispositional (their essence is defined through their causal consequences), they exist independently of mind, they are accessible to public observation and are liable to verification or falsification. The faculty of philosophy, named philosophy of mind, is systematically interested in qualia. In the present paper some of the main monistic philosophical approaches to qualia are discussed. The main common characteristic of monistic views is that (contrary to dualistic views) they purport that: two radically different substances cannot exist, side by side, within the same world (our world). Thus, there are either physical properties, or phenomenal properties, but not both. The monistic theories, supporting that in our world there are only physical properties, or properties totally reducible into physical ones, are named physicalism (or according to a more traditional nomination, materialism). On the other hand, monistic theories maintaining that all existing properties are phenomenal, or properties reducible into phenomenal ones, are named phenomenalism. The main arguments for physicalism are: (a) the scientific principle of the causal closure of the universe (every event has one physical cause), (b) the dependence of every well-studied mental phenomenon, from a physical phenomenal, such as the function of the neural system. Dualists counterattack physicalism with mental experiments (such as, the experiments concerning philosophical zombies) in order to demonstrate that qualia are irreducible entities. The main physicalistic options are eliminativism, the theories of identity, functionalism and representationalism. The main argument for phenomenalism is that physical properties and physical knowledge of them, as well, are reducible into and derived from experiences. On the other hand, opponents of phenomenalism retort that our world comprises spatiotemporal parts inaccessible to experience (f.e. the microworld of atomic physics, the world before the appearance of intelligent beings). Yet, some phenomenalists claim that phenomenal properties can be either real (experienced) or potentially real (what one would experience if one could observe this or that spatiotemporal part of the world). According to a third, agnosticistic opinion, named mysterianism, the human mind lacks the capacity of bridging the explanatory gap between physical and phenomenal identities. Many opponents of this theory claim the historically proved ability of human mind to find solutions for difficult problems of our world through scientific knowledge and based on its natural philosophy.

Key words: Qualia, mind, monism, dualism, physicalism, phenomenalism, mysterianism, eliminativism.

Βιβλιογραφία

1. Nagel T. What is like to be a bat? *Philosophic Rev* 1974, 83:435–450
2. Dennett D. Quining qualia. In: Marcel A, Bisiach E (eds) *Consciousness in modern science*. Oxford University Press, NY, 1988:382–414
3. Lowe EJ. Physical causal closure and the invisibility of mental causation. In: Walter S, Heckman HD (eds) *Physicalism and mental causation*. The metaphysics of mind and action. Imprint Academic, Exeter UK, 2003:137–154
4. Kim J. Supervenience. In: Guttenplan S (ed) *A companion to the philosophy of mind*. Blackwell, NY, 1995:574–583
5. Lloyd Morgan L. *Emergent evolution*. Williams and Norgate, London, 1923
6. Chalmers DJ. *The conscious mind: in search of a fundamental theory*. Oxford University Press, NY, 1996
7. Shoemaker S. The inverted spectrum. *J Philosophy* 1982, 79:351–381
8. Block N, Stalnaker R. Conceptual analysis, dualism and the explanatory gap. *Philosophic Rev* 1999, 108:1–46
9. Yablo S. Concepts and consciousness. *Philosophy Phenomenologic Res* 1999, 59:455–463
10. Jackson F. Epiphenomenal qualia. *Philosophic Quart* 1982, 32:127–136
11. Alter T. A limited defense of the knowledge argument. *Philosophic Stud* 1998, 90:35–56
12. Nemirow L. Physicalism and the cognitive role of acquaintance. In: Lycan GW (ed) *Mind and cognition*. Blackwell, NY, 1990:490–499
13. Dennett D. What roboMary knows. In: Alter T, Walter S (eds) *Phenomenal concepts and phenomenal knowledge*. New essays on consciousness and physicalism. Oxford University Press, NY, 2007:15–31
14. Churchland PS. *Brain-wise. Studies in Neurophilosophy*. MIT Press, Cambridge MA, 2002:117–126
15. Rey G. A question about consciousness. In: Otto H, Tuedio J (eds) *Perspectives on Mind*. Reidel, Nordrecht, 1988:5–24
16. Dennett D. Why you can't make a computer that feels pain. *Synthese* 1978, 38:415–416
17. Place UT. Is consciousness a brain process? *Br J Psychol* 1956, 47:44–50
18. Feign H. The "mental" and the "physical". In: Feign H, Scriven M, Maxwell G (eds) *Concepts, theories and the mind – body problem* (Vol. 2). University of Minnesota Press, Minneapolis, 1958:370–497
19. Smart JJC. Sensations and brain processes. *Philosophic Rev* 1959, 68:141–156
20. Davidson D. Mental events. In: Davidson D (ed) *Essays on actions and events*. 2nd edition. Oxford Clarenton Press, Oxford, 2010:207–228
21. Fodor H. *Psychological explanation*. Random House, NY, 1968
22. Putman H. *Mind, language and reality*. Cambridge University Press, Cambridge, 1975: 362–385
23. Fodor JA. Psychosemantics or: Where do truth conditions come from? In: Lycan W (ed) *Mind and cognition, a reader*. Blackwell, NY, 1990:312–337
24. Lewis D. Mad pain and martian pain. In: Block N (ed) *Reading in philosophy of psychology*. Harvard University Press, Cambridge, 1980:216–222
25. O' Shaughnessy B. Sense data. In: Smith B (ed) *John Searle*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003:169–188
26. Sellars W. The adverbial theory of the objects of sensation. *Metaphilosophy* 1975, 6:144–160
27. Rosenthal D. Two concepts of consciousness. *Philosophic Stud* 1986, 49:329–359
28. Anscombe GEM. The intentionality of sensation: a grammatical feature. In: Butler RJ (ed) *Analytical Philosophy second series*. Blackwell, NY, 1965:55–75
29. Firth R. Radical empiricism and perceptual relativity. *Philosophic Rev* 1950, 59:164–183
30. Levine J. Materialism and qualia: the explanatory gap. *Pacific Philosophic Quart* 1983, 64:354–361
31. McGinn C. *The making of a philosopher: My journey through twentieth century philosophy*. Harper Collins, N.Y., 2002:157–186

Αλληλογραφία: Μ. Λειβαδίτης, Καθηγητής Ψυχιατρικής, Ιατρική Σχολή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Εθνικής Αντίστασης 81, 681 00 Αλεξανδρούπολη, Θράκη
 Τηλ.: (+30) 25510 – 303 32, Fax: (+30) 25510 – 303 63
 e-mail: vbochtsou@gmail.com